

**ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ ԱՐՇԱԿ
(ԵՊՀ)**

**ՔԵՍԱԼԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ԵՎ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՅԱՑՄԱՆ ՓՈՒԼԵՐԸ**

Օսմանյան կայսրության ճգնաժամին և անկմանը, ինչպես նաև Թուրքիայում հանրապետական կարգերի հաստատմանն իրենց աշխատություններում անդրադարձել են բազմաթիվ գիտնականներ¹: Փաստագրական տեղեկատվության և ուսումնասիրված այդպիսի աշխատանքների համադրումն ու վերլուծությունն է, որ ժամանակակից հետազոտողին թույլ է տալիս որոշակի պատկերացում կազմել այդ պատմական գործընթացի վերաբերյալ: Հիշատակված ժամանակաշրջանի իրադարձությունները փոխկապված են դետերմինացիոն կապերով և տեսական ուսումնասիրության շրջանակներում հետաքրքրող ժամանակահատվածը հնարավոր է դառնում բաժանել փուլերի՝ բաժանման հիմքում բացի ժամանակագրությունից դնելով նաև տվյալ փուլին բնորոշ, էական առանձնահատկությունները: Այդպիսի մոտեցման դեպքում Մուղրոսի հաշտության համաձայնագրի կնքումից մինչև հանրապետական կարգերի հաստատումն ու 1924թ. Սահմանադրության ընդունումն ընկած ժամանակահատվածը կարելի է բաժանել մի քանի փուլերի:

Առաջին փուլը միասնական քաղաքական կազմակերպության մեջ ազգայնական ուժերի համախմբման փուլն է: Այն սկսվում է ազգայնական կազմակերպությունների միավորման առաջին հաջողված փորձերի՝ Էրզրումի և Սվազի կոնգրեսներով և դրանց արդյունքում «Անատոլիայի և Ռումելիայի ազգային իրավունքների պաշտպանության համաթուրքական ընկերության» հիմնմամբ և ազգայնականների պահանջների համակարգված փաթեթի ընդունմամբ²: Այս փուլում քեմալականները գործում են հասարակական կազմակերպության կողմից ղեկավարվող ազգայնական շարժման ձևաչափում, ակնհայտորեն չեն հակադրվում աուրանին ու արտաքնապես պահպանում են թուրքական օրենսդրությունը: Չնայած Անատոլիայում փաստացի իշխանության տիրապետմանը՝ փուլին բնորոշ գծերից է ազգայնականների կողմից երկրի կառավարման ձևի փոփոխության, ինչպես նաև կենտրոնական վարչակառավարական մարմինների դերակատարման ստանձնման ակնհայտ հավակնությունների բացակայությունը: Արդյունքում քեմալականներին հաջողվեց հասնել իրենց առաջ քաշած կարևորագույն պայմանի բավարարմանը՝ խորհրդարանական ընտրությունների անցկացմանը և իրենց համար անցանկալի կառավարության կազմի փոխարինմանը: Ազգայնականների ամենամեծ հաջողությունը, թերևս, Ստամբուլի խորհրդա-

րանի կողմից «Ազգային ուխտի»՝ Թուրքիայի անկախությունն ամրագրող հռչակագրի ընդունումն էր, որը հետագայում դարձավ քեմալական գաղափարախոսության և գործողությունների ծրագրային հիմնասյուններից մեկը: Առաջին փուլն ավարտվում է 1920թ. մարտի 16-ի Ստամբուլի բռնազավթումներից և մարտի 18-ի՝ պառլամենտի գործունեությունն անորոշ ժամկետով ընդմիջելու վերաբերյալ որոշմամբ:

1920թ. ապրիլի 23-ին Անկարայում Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի (այսուհետև՝ ԹԱՄԺ) հրավիրմամբ սկսվում է քեմալականների իշխանության օրինականացման և նրանց միջազգային ճանաչման փուլը:

Ստամբուլի օկուպացայի փաստն օգտագործելով՝ Քեմալին հաջողվեց Անկարա տեղափոխել բուրքական խորհրդարանը, որի նորացված կազմը, անվանափոխությունը, ինչպես նաև հետագա գործունեությունը թույլ է տալիս կարծել, որ, ըստ էության, կազմավորվել էր նոր օրենսդիր մարմին⁵: ԹԱՄԺ-ի հրավիրումը Քեմալը և նրա կողմնակիցները փորձում էին օրինականացնել Ստամբուլի պառլամենտի անդամներին պատգամավորի կարգավիճակով Անկարայում հավաքելով, իսկ պառլամենտի հրավիրման կարգադրագրի բացակայությունը մեկնաբանում էին արտակարգ հանգամանքով՝ դաշնակիցների մոտ սուլթանի գերությամբ: ԹԱՄԺ-ը հռչակեց իրեն երկրի միակ օրինական իշխանությունը, որը հենվելով ազգի կամքի վրա իր ձեռքում է կենտրոնացնում թե՛ օրենսդիր, և թե՛ գործադիր իշխանությունը: Անօրինական հռչակվեցին այն բոլոր պայմանագրերը, համաձայնագրերը, որոնք 1920թ. մարտի 16-ից հետո ստորագրվել էին կամ կստորագրվեին առանց ԹԱՄԺ համաձայնության⁶: ԹԱՄԺ-ի գումարումից հետո «Անատոլիայի և Ռումելիայի ազգային իրավունքների պաշտպանության համաբուրքական ընկերության»՝ Ներկայացուցչական կոմիտեն ինքնալուծարվեց:

Այս փուլն աչքի է ընկնում Անկարայի և Ստամբուլի բացահայտ պայքարով, որի ընթացքում քեմալականներին հաջողվեց հաղթանակ տանել սուլթանական կառավարության ռազմական և գաղափարախոսական հակազդեցության նկատմամբ: Այս շրջանի կարևորագույն հաջողություններն էին՝ 1920թ. հունիսի 22-ին Թուրքիա ներխուժած և գրեթե Անկարա հասած հունական զորքերի դեմ տարած հաղթանակը⁵, ու քեմալական կառավարության կողմից, ԽՍՀՄ-ի մեծ համակիր երկրի ձեռքբերումը, դաշնակիցների հետ կնքված պայմանագրերը, որոնք նախ և առաջ նորահռչակ կառավարության միջազգային ճանաչման հավաստումն էին⁶: Միևնույն ժամանակ, չնայած պահպանողական պատգամավորների ջանքերին, Քեմալին և նրա կողմնակիցներին հաջողվեց խուսափել սուլթանի գոյություն ունեցող կարգավիճակի պահպանման կամ նրա համար որևէ նոր կարգավիճակի սահմանման անհրաժեշտության մասին որևէ կոնկրետ որոշման ընդունումից⁷: Վերոհիշյալ փուլն ավարտվում է 1922թ. հոկտեմբերի 11-ին Սուլթանիայի հաշտության համաձայնագրի կնքմամբ, որով վերջ է դրվում հույն-թուրքական պատերազմին:

Երրորդը՝ Թուրքիայի հանրապետության հռչակման փուլն է, որն սկսվում է Մուղանիայի հաշտության կնքումից հետո: Հասունացել էր պահը, երբ քեմալականները կարող էին անդրադառնալ երկրի ներքին կարևորագույն խնդիրների լուծմանը՝ այդ թվում, առաջին հերթին, որոշում կայացնել պետության կառավարման ձևի վերաբերյալ: Կոտրելով պահպանողական ուժերի դիմադրությունը՝ նրանց հաջողվեց հասնել ԹԱՄԺ-ի կողմից Մեհմեդ 6-ին գահընկեց անելու, խալիֆայության և սուլթանության անջատման և սուլթանության վերացման մասին 1922թ. նոյեմբերի 1-ի օրենքի ընդունմանը: 1923թ. հուլիսի 24-ին Լոզանի կոնֆերանսի երկարատև բանակցությունների արդյունք հանդիսացող հաշտության պայմանագրի ստորագրումից հետո՝ 1923թ. հոկտեմբերի 29-ին հռչակվեց Թուրքիայի անկախ հանրապետությունը, իսկ 1924թ. ապրիլի 20-ին ԹԱՄԺ-ի կողմից ընդունվեց նորահռչակ հանրապետության առաջին Սահմանադրությունը, որն իրավաբանորեն ամրագրեց երկրում տեղի ունեցած կարևորագույն փոփոխությունները: Իսկ 1924թ. մարտի 3-ին ԹԱՄԺ-ն ընդունեց օրենք խալիֆայության վերացման և օսմանյան թագաժառանգության՝ երկրից արտաքսման մասին: Այսպիսով, Թուրքիայի Հանրապետության հռչակմամբ և նոր Սահմանադրության ընդունմամբ ավարտվում է Թուրքիայում քեմալական շարժման մինչհանրապետական վեջին՝ երրորդ փուլը: Չնսեմացնելով Թուրքիայում հանրապետական կարգերի հաստատման կարևորությունը, այնուամենայնիվ կարծում ենք, որ տվյալ փուլում քեմալականների ամենամեծ հաղթանակը Թուրքիայի համար առավելագույն ձեռնտու պայմանների ամրագրումն էր:

Ուսումնասիրելով Թուրքիայում հանրապետական կարգերի կայացման փուլերը՝ կարելի է տեսնել ոչ միայն պետության կառավարման ձևի փոփոխության, այլև ազգայնական շարժման քաղաքական կազմակերպության՝ պետական իշխանության կենտրոնական համակարգի վերափոխման պատմական մի յուրահատուկ գործընթաց: Այն առավել հետաքրքիր է դառնում, եթե ուսումնասիրում ենք ժամանակի աշխարհաքաղաքական բարդ իրավիճակի համատեքստում:

ARSHAK KARAPETYAN
(YSU)

THE KEMALIST MOVEMENT AND THE FORMATION PHASES OF THE REPUBLIC OF TURKEY

The subject of the article is the foundation of the republic government in Turkey. Within the scopes of the theoretic research the represented period is divided into stages considering as a basis a chronological approach and

specific features as well. As a result of the research we can see not only alteration of the form of state governance, but also a historical process of transformation of nationalist movement of the political organization into the central system of public authority.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Տե՛ս Ինճիլյան Հ.Գ., Օսմանյան կայսրության անկումը, Եր., 1984, Բաղդասարյան Ս. Թուրքիայի քաղաքական համակարգը 1920-1930-ական թթ. Եր., 2001, Соколовский Н., Очерки современной Турции. Тифлис. 1923., Павлович М.П., Гурко Кряжин В., Раскольников Ф., Турция в борьбе за независимость, М., 1925, Шамсутдинов А.М., Национально-Освободительная борьба в Турции 1918-1923 гг., М., 1966, Миллер А.Ф., Турция. Актуальные проблемы новой и новейшей истории, М., 1983, Гасратян М., Орешкова С., Петросян М., Очерки истории Турции, М., 1983, Ушаков А.Г., Феномен Ататюрка. Турецкий правитель, творец и диктатор, М., 2002, Kinross Lord, Ataturk. The Rebirth of a Nation, London, 1965, Zürcher Erik J. Turkey. A modern history, London, 2004 և այլոք:
2. Էրզրումի (1919թ, հուլիսի 23-օգոստոսի 7) և Սվազի (1918թ. սեպտեմբերի 4-11) կոնգրեսների արդյունքում ընդունվեցին ազգային պահանջների որոշակի փարեր, որը դրույթներ էր պարունակում Թուրքիայի տարածքային ամբողջականության մասնատման անթույլատրելիության, օտարերկրյա միջամտության և օկուպացիայի դեմ ազգային պայքարի, այդ պայքարում ազգային ուժերի մասնակցության՝ որպես գերակա գործոնի, Թուրքիայի մանդատային կամ պրոտեկտորային կարգավիճակի անընդունելիության, կառավարության գործունեության վերահսկման նպատակով պառլամենտի շուտափույթ հրավիրման անհրաժեշտության վերաբերյալ:
3. 1920թ. ԹԱՄԺ-ն ուներ 338 անդամ, որոնցից 105-ը ժամանել էին Ստամբուլից, իսկ 233-ը նորընտիր պատգամավորներ էին: Տե՛ս Մամսուտյան Ա.Մ., Национально-освободительная борьба в Турции 1918-1923 гг., М., 1966, էջ 109:
4. Տե՛ս նույն տեղում, էջ 110:
5. 1921թ. սեպտեմբերի 13-ին, Սակարյա գետի ափին, հունական և թուրքական բանակների միջև տեղի ունեցած ճակատամարտի հաղթանակը վճռեց ողջ պատերազմի ելքը հօգուտ թուրքերի:
6. Խոսքը ԽՍՀՄ և Թուրքիայի միջև 1921թ. մարտի 16-ին Մոսկվայում և հոկտեմբերի 13-ին Կարսում կնքված պայմանագրերի, 1921թ. փետրվարի 21-ից մարտի 14-ը Լոնդոնում տեղի ունեցած կոնֆերանսի մասին է:
7. Տես՝ Ататюрк К., Избранные речи и выступления. М., 1966, էջ 139: